

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De hartslag van de democratie

Schumacher, G.

Publication date

2026

Document Version

Final published version

License

CC BY-NC-SA

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Schumacher, G. (2026). *De hartslag van de democratie*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De hartslag van de democratie

Oratie Prof. dr. G. Schumacher, Hoogleraar Politieke Psychology op 17-4-26

Geachte Rector Magnificus,

Geachte decaan,

Geachte toehoorders,

Lieve familie, vrienden, buurtgenoten en collega's

Wat fijn dat jullie er zijn.

Voor ik begin, even wat huishoudelijke mededelingen:

Dit duurt 45 minuten; je kan geen vragen stellen en de oratie is geen onderdeel van het tentamen.

Vertrouwen op je onderbuik.

Ruggengraat tonen.

Stemmen met je hart.

Nieren aftasten...

De lange arme van

Het hart op de tong hebben ...

Zelfs - een grote galblaas hebben ...

Het politieke lichaam.

[slide 2]

We gebruiken vaak lichamelijke metaforen om over de politiek te praten. Het politieke lichaam – *the body politic* – is een metafoor die de tand des tijds doorstaat. Plato had het erover, en na hem Aristoteles, Dante, Hobbes, Spinoza. Vergelijkbare metaforen ontstonden – soms al eerder – in China en India.

Een terugkerend thema in de vele varianten van het politieke lichaam is dat in het hoofd de rede zit, en in het hart of de buik de passie. De rede – het hoofd – dient te regeren, vandaar dat we spreken over een staats*hoofd*. Het volk – vol passie, en weinig rede – zit in de buik of het hart.

In een gezond politiek lichaam werken de verschillende delen goed samen. De metafoor van het politieke lichaam wordt vaak gebruikt om te motiveren dat het hoofd – de rede – het hart – de emoties moet temmen. Maar je kan het ook omkeren. Zonder een hart, heb je niks aan een hoofd. Zonder de passie van het hart, de emoties, zonder die hartslag, functioneert het politieke lichaam niet. De titel van mijn oratie - ‘de hartslag van de democratie’ – geeft dus aan dat emotie een noodzakelijk ingrediënt is voor een sterke democratie.

Zonder emoties stemmen we niet, leren we niks, schatten we niks op waarde, geven we niks om anderen en geven we niks om onszelf. Emoties ondersteunen juist de rede.

Toch zijn emoties geen centraal thema in mijn vakgebied, de politicologie. *Of* ze worden gezien als onbelangrijk. *Of* als een gevaar voor de democratie. *Of* ze worden onderzocht zonder te erkennen dat emoties geworteld zijn in lichamelijke processen.

Dus stop ze maar weg, negeer ze helemaal of negeer een belangrijk deel.

De centrale vraag in mijn werk omarmt juist emoties: hoe kunnen we emoties gebruiken juist om de democratie te versterken?

In de komende vijfenveertig minuten zal ik jullie meenemen op een kronkelend pad door het onderzoeksprogramma dat deze vraag tracht te beantwoorden.

Ik zei “kronkelend pad” want zo is de wetenschap. Theorieën en verwachtingen die we hebben kloppen vaker niet dan wel.

Ik zal praten over werk dat al gepubliceerd is en werk dat ik graag zou willen doen. Daardoor kom ik ook nog niet tot een antwoord op de vraag die ik stelde. Verwacht dus geen kookboek over welke mix van ingrediënten leidt tot een sterkere democratie. Dat kookboek komt nog. Deze oratie biedt een onderzoeksprogramma dat uiteindelijk tot een antwoord leidt. Ik heb nog zeker 27 jaar om dat uit te voeren, en dus hierbij alvast een uitnodiging voor mijn afscheidsrede, in pakweg 2050.

Nog één punt voordat ik toekom aan de kern van mijn oratie. Ik zal het woord “wij” veel gebruiken en verwijzen naar “ons lab”. Wetenschap doe ik niet alleen. Ik doe het met vrienden. Ik wil er – voor het gangbare dankwoord – alvast drie noemen: Bert Bakker, Matthijs Rooduijn en Mariken van der Velden. Zonder jullie had ik hier nooit gestaan. Later meer. Met “ons lab” bedoel ik het Hot Politics Lab – een uit de hand gelopen grap op een avond borrelen met Matthijs en Bert, nu tien jaar geleden. Met vereende krachten van velen is het nu – zeg ik zonder gêne – het meest vooraanstaande onderzoekslab in de Politieke Psychologie in Europa.

(Politieke) Emoties als proces

Wat zijn emoties? Ik bestudeer emoties als een proces van reacties op de omgeving (Scherer & Moors, 2019). Een proces van (bewuste of onbewuste) evaluaties van een situatie, een reeks fysiologische en neurale processen, die uiteindelijk geuit worden als gevoelens. Emoties bereiden ook onze reacties op de situatie voor, en zijn dus intiem verbonden met actie en cognitie. Emoties-als-proces onderzoeken is ook een radicale breuk met de politicologie. Het zeldzame onderzoek over emoties in de politicologie bekijkt alleen het eindproduct: de gevoelens. Het negeert de rest van het veelal onbewuste, lichamelijke proces. In onderzoek met Bert Bakker en Matthijs Rooduijn laten wij zien dat juist de onbewuste – en niet de bewuste - uitingen van emoties de beste voorspellers van veranderingen in politieke attitudes zijn (Bakker et al., 2021a).

In mijn onderzoek naar emoties-als-proces maak ik veel gebruik van de psychologie. Maar lijken emoties over de politiek wel op de emoties in algemene zin die psychologen bestuderen? Ik zal beargumenteren dat politiek qua emoties iets bijzonders heeft (Rebasso et al., 2025).

Politiek is bijzonder omdat het gaat over affectieve zorgen (*affective concerns*) (Schiller et al., 2024) die zowel heel ver weg zijn als heel dichtbij. Heel ver weg: als we ons bijvoorbeeld zorgen maken om problemen die we niet direct zien of hebben ervaren, waar mensen mee te maken hebben die we helemaal niet kennen. Heel dichtbij: als we ons eigen fysieke welzijn op het spel zetten voor een politiek doel. Zoals bij deelname aan een oorlog, een demonstratie, of een hongerstaking.

Politiek is ook bijzonder omdat ons vaak verteld wordt wat we moeten voelen. Politici, de media of onze omgeving vertellen ons dat we boos moeten zijn of angstig, of blij. Maar voelen we dat wel? Ik noemde eerder al de link tussen (bewust of onbewuste) evaluaties en emoties. Deze evaluaties zouden moeten voorspellen welke emoties we voelen. In een studie uitgevoerd met Isabella Rebasso en Matthijs Rooduijn, laten we zien dat dit werkt in het persoonlijke domein. Stel: je komt thuis en er liggen overal Donald Ducks, op de grond, op het toilet, zelfs in je bed. Je kan deze situatie evalueren als volgt: (1) er zijn verantwoordelijken – de kinderen; (2) er is menselijke controle – ze zijn op de grond gegooid of gelegd; en (3) er is zekerheid – ze liggen er echt. Het ligt dan in de lijn der verwachting dat je als ouder boos wordt. Met name als de kinderen beweren dat zij toch echt niet verantwoordelijk zijn. Weer die kabouters! Een ander – positief - voorbeeld is dat je blij wordt als ze bij hockey scoren of bij judo een mooie worp maken. Ze waren verantwoordelijk, zij hadden controle, en de scheidsrechter gaf het punt. In de politiek werkt die matching tussen evaluaties en emoties veel minder goed (Rebasso et al., 2025). Een voorbeeld is dat mensen een specifieke politieke gebeurtenis beschouwen als onzeker, oncontroleerbaar en waarbij de verantwoordelijkheid onduidelijk is. Bij zulke evaluaties verwacht je dan angst. Dat vinden we wel in het algemene domein, maar niet in het politieke domein. Daar rapporteren mensen net zo goed boosheid. Kennen we onze emoties over politiek wel? Leiden wij wellicht aan politieke emotieblindheid – *alexithymia*?

Tot slot, politiek is ook bijzonder omdat het specifieke bewuste evaluaties oproept. Zo hebben we als individu vaak weinig controle over een situatie in het politieke domein, wat gevoelens van machteloosheid en frustratie oproept (Den Ridder et al., 2025). Politiek roept ook snel allerlei onbewuste evaluaties op. Alleen al het zien van een foto van een partijleider zet binnen 300 milliseconden evaluaties van waarde, bekendheid, valentie, aantrekkelijkheid, competentie en incongruentie in gang (Jesus et al., 2025). En als je een foto van een partijleider die je niet mag ziet, dan zien wij reacties vergelijkbaar met het ruiken aan een pak melk dat flink over de datum is (Bakker, Schumacher, & Homan, 2020).

Kortom, politiek is een bijzonder domein binnen de bredere wetenschap van emotie. We kunnen spreken over ‘politieke emoties’, een subset binnen emoties die gaat over de politiek, met specifieke evaluaties, en een minder voorspelbare link tussen evaluaties en gevoelens. Die politieke emotieblindheid – of *alexithymia* - die ik eerder noemde, baart mij zorgen: als we zelf niet weten wat we voelen, kunnen we onze emoties dan wel goed reguleren, kunnen we ze goed uiten en kunnen we ons nog verplaatsen in anderen? Als wij beter onze gevoelens over politiek herkennen en kunnen uitspreken, kunnen we dan op een meer productieve en vooral positieve manier met politiek om gaan? Hier hoop ik de komende jaren aan te werken.

De zes rollen van emoties in de politiek

Hoe emoties een rol spelen in de politiek verschilt. Ik zal nu zes verschillende rollen benoemen, en bij elk kort uiteenzetten hoe ons lab hier onderzoek naar heeft gedaan of van plan is te gaan doen.

Emotionele uitingen in de politiek

Ten eerste, wat voor emotionele uitingen zien we in de politiek? Een gezichtsuitdrukking, de keuze van woorden, lichamelijke houding en het gebruik van de stem worden ingezet in het politieke domein om niet alleen uitdrukking te geven aan gevoelens, maar juist ook om argumenten kracht bij te zetten en bezwaren zwaarder aan te zetten. Emotionele uitingen worden ingezet om aandacht te krijgen en vast te houden, om het nieuws te halen en om de kiezer te beïnvloeden.

Ik zeg hier bewust “emotionele uitingen” en gebruik niet het woord “emoties”. Politiek is een soort amateurtoneel, waarbij politici maskers opzetten. Die maskers tonen emoties. Maar de “acteur” – de politicus – die het masker draagt voelt die emotie niet per se. Emoties hier zijn instrumenten. Het publiek moet geloven dat de politicus die emotie echt voelt, dat het authentiek is. Sommige politici zijn hier goed in, anderen niet.

Er zijn in Nederland (en elders) zorgen over een toename aan negativiteit in de politiek. Daarmee wordt bedoeld dat politici steeds vaker een negatief – boos, angstig, haatdragend – masker dragen. In werk met Christian Pipal hebben wij deze emotionele uitingen systematisch onderzocht door naar woordgebruik te kijken. Wat blijkt is dat deze zorgen in Nederland terecht zijn en dat er een toename van negatief woordgebruik is in het Nederlandse parlement in de laatste 30 jaar (Pipal et al., 2024). In andere landen zien we andere patronen: bij onze Oosterburen neemt bijvoorbeeld juist positief woordgebruik toe. Deze verschillende trends kunnen wij echter niet verklaren: het lijkt niet samen te hangen met culturele trends, de economische situatie of specifieke ideologie. In een studie uit de Verenigde Staten blijken sociale media een rol te spelen. Omdat negatieve berichten meer aandacht en ‘likes’ krijgen, gaan politici meer negatieve berichten sturen, en ook meer negatieve woorden gebruiken buiten sociale media om (Frimer et al., 2023). Het probleem daarvan is dat die politici de gemiddelde Twitteraar promoveren tot de gemiddelde burger. De gemiddelde Twitteraar waardeert wellicht negativiteit maar een meerderheid van de Nederlanders en de Amerikanen wil juist meer positieve emoties in de politiek zien, en juist helemaal niet negatieve, politieke boodschappen (Schumacher, n.d.). Dit blijkt uit surveyonderzoek dat ik heb verricht.

Emotionele reacties op de politiek

Ten tweede, hoe reageren mensen op de emotionele uitingen van politici? Hier maak ik eerst een klein uitstapje naar de roman ‘De Zevende Functie van Taal’ van Laurent Binet. Hierin heeft een

wetenschapper een formule bedacht om met taal mensen te overtuigen. Toepasbaar in elke situatie, en op iedereen. Dat zou een formule zijn om voor te moorden, en dat is de precies het onderwerp van het boek. Ik maak dit uitstapje omdat het een prachtig voorbeeld is van de angst die we hebben voor de bijna-magische, quasi-messianistische krachten van een spreker, een politicus, om met de juiste formule – de perfecte woorden, de perfecte emotionele uitingen – een massa tot hysterie te bewegen en aan te zetten tot radicalisme en geweld. We noemen dit ook wel emotionele besmetting, dat de passie van de spreker direct de luisteraars besmet, zonder tussenkomst van de rede. Maar hoe gegrond is deze angst?

In onderzoek met Maaïke Homan hebben wij gekeken of mensen inderdaad de emoties van politici overnemen, of ze bijvoorbeeld direct gaan lachen als zij een lachende politicus zien (Homan et al., 2023). In principe doen we dit bij normale mensen.

Maar eerst een klein intermezzo. Ik ga zo spreken over de “eigen partij” en de “tegenpartij”. In het Engels is dit de “inparty” en de “outparty”. De eigen partij is een politieke partij waar iemand zich het sterkst mee identificeert. De tegenpartij is de politieke partij waar iemand zich sterk tegen af zet. In Nederland ligt dat ingewikkelder dan in de VS, maar dat technische verhaal sla ik even over (Kasper, Schumacher, et al., 2025). Met tegenpartij verwijs ik overigens niet naar de gelijknamige partij die begin jaren '80 furore maakte onder de bezielende leiding van het duo Jacobse en van Es.

Terug naar het onderzoek van Maaïke Homan over het overnemen van emoties.

Van politici van de tegenpartij nemen we geen emoties over. Daar hebben we zogeheten reactieve reacties: bij het zien van een boze leider van de tegenpartij moesten de meeste participanten lachen. Eenzelfde patroon zien we bij de leider van de eigen partij: emoties worden niet direct overgenomen, maar leiden eerder tot een soort algemene, positieve reactie. Er is meer dan alleen besmetting, mensen voegen evaluaties toe aan de situatie. Dit vonden we ook in ander onderzoek met andere technieken, in bijvoorbeeld het werk van Gustavo Couto de Jesus (Jesus et al., 2025).

Wij zijn ook niet per se vatbaar voor argumenten van de tegenpartij. Sterker nog, we doen soms actief ons best ze te ontkrachten. Zelfs wanneer de argumenten van de tegenpartij sterk zijn. Dan graven we ons liever dieper in, in ons eigen gelijk. Dit heet gemotiveerd redeneren. Dit gedrag is veelvuldig beschreven in de politicologie (Lodge & Taber, 2013). Alleen nam men aan dat er bepaalde lichamelijke processen ten grondslag lagen aan dit gedrag. In onderzoek met Bert Bakker en Matthijs Rooduijn (Bakker et al., 2021a; Schumacher et al., 2022), en recenter met Xinyao Zhang, Marte Otten, Steven Scholte en Christin Scholz proberen we deze lichamelijke processen in kaart brengen.

Mensen zijn dus niet eenvoudig te besmetten met emoties en aan te zetten tot massa hysterie. Wie we zijn bepaald voor een belangrijk deel hoe we reageren op de politiek. Dit brengt mij bij het derde deel.

Invloed van persoonlijke kenmerken

Ten derde, hoe we reageren op politiek hangt af van persoonlijke karakteristieken – denk aan politieke identiteit, ideologie, mentale gezondheid en persoonlijkheidskenmerken zoals openheid en instemmendheid. In deze persoonlijke karakteristieken liggen emoties “opgeslagen”: ze beschrijven onze lange termijn banden met groepen en voorkeuren voor emoties.

Politieke identiteit – zoals al aangegeven – leidt ertoe dat we heel anders reageren op mensen van de eigen partij versus die van de tegenpartij. Om dit verder te duiden is het concept affectieve polarisatie ontwikkeld (Iyengar et al., 2012). Dit gaat om de mate waarin je warme gevoelens hebt voor je eigen partij en koude gevoelens hebt voor de tegenpartij. Een sterk affectief gepolariseerd persoon houdt dus van de eigen groep, en haat de tegenpartij. Dit heeft niks met ideologie te maken, dat is een andere vorm van identificatie en polarisatie. Affectieve polarisatie is een populair en vooral jong concept, en verdient meer duiding. Wat is hier bijvoorbeeld affectief aan (Bakker & Lelkes, 2024)? Kunnen we hier spreken van emoties of attitudes? Wij vinden bijvoorbeeld niet dat meer affectief gepolariseerde mensen sterkere fysiologische en neurologische reacties hebben op politieke beelden, zoals foto's van partijleiders (Homan et al., 2023, 2025; Jesus et al., 2025). Jakob Kasper, Bert Bakker en ik proberen in ons onderzoek meer duiding aan affectieve polarisatie te geven, door bijvoorbeeld mensen niet alleen te vragen naar de richting van hun gevoelens, maar ook naar de intensiteit van hun gevoelens (Kasper, Bakker, et al., 2025). Veel mensen blijken dan helemaal niet zo gepolariseerd meer. In dit onderzoek kijken we ook naar de ontwikkeling van affectieve polarisatie bij jongeren - die valt mee (Kasper et al., 2026), maar ze maken zich terecht wel veel zorgen om polarisatie (van de Wetering et al., 2026).

Een verwante vorm van politieke identiteit is identificatie met ideologie. Ben je links of ben je rechts? Er wordt weleens beweerd dat linkse en rechtse mensen meer verschillen dan alleen in ideologie, dat er ook fundamentele biologische verschillen zijn. Bijvoorbeeld in hoe linkse en rechtse mensen reageren op bedreigingen. Onderzoek liet bijvoorbeeld zien dat rechtse mensen sterkere fysiologische opwindings – meer zweten! - hebben als zij bedreigende plaatjes zien dan linkse mensen (Oxley et al., 2008). Dit – en ander onderzoek – voedde een narratief van biologische – en dus onoverbrugbare – verschillen tussen links en rechts, en dat dus polarisatie onvermijdelijk en onoplosbaar is. Gelukkig blijkt dit narratief niet te kloppen. Bert Bakker en ik hebben samen met Kevin Arceneaux en Claire Gothreau, in twee grote replicatiestudies laten zien dat linkse mensen net zo hard zweten van dreigende plaatjes als rechtse mensen (Arceneaux et al., 2026; Bakker, Schumacher, Gothreau, et al., 2020). Toch is er wel iets: op het niveau van breinmorfologie heb ik samen met Diamantis Petropoulos Petalas en Steven Scholte een aanwijzing gevonden dat er wel biologische verschillen tussen links en rechts zijn (Petropoulos Petalas et al., 2024). Maar wat deze aanwijzing – die letterlijk net zo groot is als een sesamzaadje – betekent is onduidelijk. Wordt vervolgd dus.

Maar er zijn meer relevante politieke identiteiten. In 2017 stonden wij op de Kermis van Tilburg met ons onderzoeksproject OnderbuikNL. We probeerden daar mensen over te halen mee te doen aan ons onderzoek. Toegegeven, ingeklemd tussen een achtbaan, een populaire zanger, en een bar was het een wonder dat wij zoveel mensen wisten over te halen mee te doen. Wat mij daar vooral opviel, waren de mensen die zeiden – heel vriendelijk – ‘nee mij moet je niet hebben, ik ben niet geïnteresseerd in politiek’. Juist omdat we ook die mensen nodig hadden in ons onderzoek, drong ik bij hen een beetje aan. En heel vaak bleken deze mensen uitgesproken en geïnformeerde politieke standpunten te hebben. Maar met politiek wilden ze niks te maken hebben. Het leek hier wel alsof politieke interesse een vorm van politieke identiteit is. En als we bijna 10 jaar verder spoelen is dit precies wat Céline Laffineur in haar proefschrift op systematische wijze laat zien. Interesse is een politieke identiteit, met ook belangrijke gevolgen voor politiek gedrag. Mensen identificeren zich als ongeïnteresseerd, ontlenen daar een positieve identiteit aan, en soms leidt dat ook tot negatieve gevoelens over mensen die wel geïnteresseerd zijn (Laffineur et al., in-press).

Eerder noemde ik ook mentale gezondheid en persoonlijkheid als belangrijke persoonlijke kenmerken. Qua persoonlijkheid laten Bert Bakker, Matthijs Rooduijn en ik bijvoorbeeld zien dat instemmendheid systematisch relateert aan een voorkeur tot stemmen op populistische partijen of kandidaten (Bakker et al., 2016, 2021b). Daniel Komáromy breidt deze onderzoeksagenda verder uit door te analyseren hoe statusbedreigingen mensen met narcistische persoonlijkheidskenmerken tot radicaal gedrag aanzet (Komáromy et al., 2024). Qua mentale gezondheid doet Delaney Peterson belangrijk werk in het ontwikkelen van een nieuw concept: politieke mentale gezondheid (Peterson, Schumacher, et al., 2025), oftewel de mate waarin we mentale gezondheidsklachten zoals angst en depressie over politiek rapporteren. Een slechte mentale politieke gezondheid hangt samen met meer nieuws aversie, meer extreme ideologische standpunten, sterkere affectieve polarisatie en sterker geloof in complottheorieën. Wij schatten het aantal Nederlanders met een slechte politieke mentale gezondheid op 3,8 miljoen (Peterson, Schumacher, et al., 2025). Het roept de vraag op hoe we *wel* op een gezonde manier ons met politiek kunnen bezighouden.

Effect emoties op gedrag

Ten vierde, emoties hebben effecten op gedrag. Dit is waar een belangrijk deel van het politicologie onderzoek over emoties over gaat. Zo motiveert angst om te zoeken naar meer informatie en boosheid niet. Boosheid en enthousiasme zorgen ervoor dat we meer vertrouwen op onze bestaande overwegingen, terwijl angst juist motiveert om daarvan af te wijken (Marcus et al., 2000). Helaas heeft dit onderzoek verschillende tekortkomingen. Zoals al eerder benoemd: emoties worden niet als proces onderzocht, en er wordt teveel van emotionele besmetting uitgegaan. Het is dan ook niet verrassend dat deze bevindingen niet robuust zijn (Funck & Lau, 2024). Verschillen in onderzoeksdesign leiden tot hele andere uitkomsten. Politicologie – in dit geval, maar ook in bredere zin – zou gebaat zijn bij meer gestandaardiseerde experimentele taken. Dit helpt ons om een bredere, robuuste basis van wetenschappelijke bevindingen op te bouwen.

De zogeheten ‘leader choice task’ die ik heb helpen ontwikkelen zou zo’n gestandaardiseerde taak kunnen zijn. Zo hebben Maaïke Homan en ik meer dan 10,000 mensen in Nederland, de Verenigde Staten, Griekenland en Polen deze taak laten doen, en daarbij gevonden dat mensen eerder stemmen op politici met positieve toon en een positieve gezichtsuitdrukking, dan een negatieve (Homan & Schumacher, 2025). Een net andere versie van de ‘leader choice task’ van onze academische ‘soulmates’ van de *Center for the Politics of Feeling*, geleid door Manos Tsakiris, laat zien dat boosheid ervoor zorgt dat we meer dominante leiders kiezen (Ambroziak et al., 2022).

Bij deze vraag – welk gedragingen emoties veroorzaken – is nog veel werk te verrichten. Ook omdat er allerlei relevante variabelen niet of nauwelijks onderzocht zijn: ik noem bijvoorbeeld tolerantie en empathie voor andersdenkenden (Gillissen et al., 2025; Simas et al., 2020), de mate waarin we gesprekken kunnen voeren over politiek, kunnen luisteren, actief worden, compromissen kunnen sluiten, met onenigheid kunnen omgaan en ons kunnen uitdrukken. Dit zijn allemaal belangrijke democratische vaardigheden – of spieren - waarbij emoties ons belemmeren of motiveren. Ik kom hier later nog op terug.

Medium en context effecten

Ten zesde, emoties kunnen veranderen of versterken afhankelijk van de context of het medium. Dezelfde politieke boodschappen kunnen dus anders ervaren worden afhankelijk van de context of

het medium. En zo ook de consequenties van die emoties. Bijvoorbeeld, sta je in een publiek, of zit je in je eentje op de bank? Zit je aan de eettafel met je kinderen? Of in de bus omringd door vreemden? De groepscontext doet ertoe. Maar ook: lees je iets in een krant, of komt dezelfde informatie tot je via een tiktokdansje, of instagram story? Het medium doet ertoe. Hier is nog heel weinig onderzoek naar gedaan. Dit is verrassend omdat we ons wel steeds zorgen maken om bijvoorbeeld eenzaamheid en de politieke gevolgen daarvan (Peterson, Rooduijn, et al., 2025) of dat bepaalde online platforms veel schadelijker zijn dan anderen. Hoe groepscontext en medium emoties in de politiek beïnvloeden gaat – hopelijk – een belangrijk onderdeel zijn van mijn toekomstige onderzoek.

Emoties als vliegwiel

Tot slot, emoties als vliegwiel. Het model dat ik schets over de rol van emotie in politiek versterkt zichzelf. Emoties over politiek, leiden tot bepaald gedrag, leiden tot een sterke(re) groepsidentificatie. Nieuwe gebeurtenissen worden dan door de lens van die versterkte politieke identiteit bekeken. Je juicht harder bij de leider van de eigen partij, en walgt meer van de leider van de tegenpartij. Je emoties worden sterker (of anders), wat vervolgens weer je gedrag radicaliseert en weer je identiteit versterkt. Hoe we onze emoties reguleren speelt hierbij een essentiële rol. Herevalueren we de situatie, duwen we emoties weg, of komen we in actie? Deze belangrijke vraag is het onderwerp van Linda Bomm's dissertatie.

Laat me twee voorbeelden geven van emoties als vliegwieleffect:

Mensen komen vast te zitten in een vliegwiel dat steeds harder draait, waarin mensen bozer en bozer worden, wat leidt tot radicalisering, intolerantie en ressentiment.

Of mensen komen vast te zitten in een vliegwiel dat steeds langzamer draait, waar zij steeds droeviger worden, waardoor ze niet meedoen aan het democratische proces en het ze ook niks kan schelen.

Maar een vliegwiel kan ook de andere kant op. Hoe kunnen we emoties op een positieve manier inzetten? Hou houden we het hart van de democratie kloppend - op een gezonde manier?

De Democratie Versterken

Daarmee kom ik op een nieuw onderzoeksveld waar mijn lab zich mee bezig houdt. Wat voor interventies kunnen we inzetten om de democratie te versterken, dat wil zeggen: hoe kunnen we affectieve polarisatie verzwakken, democratische waarden versterken en intimidatie en agressie verminderen? Ook hier spelen emoties – als reactie op politiek, als veroorzaker van gedrag, als identiteit of als kenmerk – een belangrijke rol.

Zo hebben we recent onder 22,500 mensen 15 korte, online interventies getest. Voorbeelden van interventies zijn:

- Een video met positieve communicatie tussen andersdenkenden.
- Een vragenlijst die mispercepties over de tegenpartij probeert te corrigeren.
- Een persoonlijk verhaal over de waarde van liberale democratie.
- Een verzoek om iets positiefs te schrijven over vrienden, familie of buurtgenoten van de tegenpartij.

- Bestaand materiaal zoals de reclame van SIRE over polarisatie die nu op TV te zien is.

Wat blijkt? Die reclame van SIRE werkt niet. Iets positiefs schrijven over mensen van de tegenpartij, dat kunnen de meeste mensen niet. Mispercepties corrigeren en een persoonlijk verhaal over liberale democratie werkt *wel* om polarisatie te verlagen en democratische waarden te versterken.

Dit zogeheten interventietoernooi is – hoop ik – de aftrap van een veel bredere, jarenlange samenwerking met Bert Bakker, Matthijs Rooduijn en Mariken van der Velden. Het doel is hier om in nauwe samenwerking met maatschappelijke partners de eerdergenoemde interventies door te ontwikkelen, zodat zij ook echt onderdeel worden van beleid, of maatschappelijke praktijk. Zo kunnen we het vliegwiel de goede kant op laten draaien.

Zo willen we investeren in democratische vaardigheden – de spieren - zoals een goed informatiedieet, kunnen luisteren naar andersdenkenden, het wegen van argumenten, je eigen positie duidelijk kunnen maken. Maar ook je gevoelens onder woorden brengen en dat je kan accepteren dat andere mensen ook hun emoties laten zien. Tegelijkertijd, zitten daar grenzen aan en die moeten we kunnen aangeven.

Je mag je emoties communiceren, zonder te schofferen

Je mag boos zijn, je mag niet met fakkels voor het huis van een politicus staan.

Je mag bang zijn, je mag niet iemand uitschelden.

Je mag woest zijn, maar dat legitimeert geen politiek geweld.

In het versterken van deze democratische spieren speelt natuurlijk het onderwijs een belangrijke rol. Het is fijn dat er nu meer aandacht is voor burgerschapsonderwijs dan toen ik op de middelbare school zat. Een paar droge teksten over de grondwet en een quizje over nieuwskennis. Dat was het. Dat is nu anders: ik vind het inspirerend hoe dit wordt opgepakt op de basisschool van mijn kinderen. Toch wil ik hier een belangrijke kanttekening maken. Over elke generatie is er morele paniek over hun politieke voorkeuren en uitingen. De jongeren, en hun gedrag, hun meningen, zijn steeds weer het probleem. Ik wil het graag omdraaien: ouderen zijn het probleem. Oudere mensen zijn bijvoorbeeld slechter in staat om desinformatie van echte informatie te onderscheiden (Pehlivanoglu et al., 2022) en over het algemeen nemen hun cognitieve capaciteiten af. Dit maakt ouderen veel problematischer vanuit democratisch perspectief dan jongeren, zeker in deze vergrijsde samenleving. Burgerschap zou een leven lang leren moeten zijn. In de praktijk is het vaker: een leven lang dieper in je eigen gelijk gaan zitten. Dat is een probleem. Daarom richten wij onze interventies niet exclusief op het onderwijs, maar op allerlei domeinen: sport- en buurtverenigingen, en bibliotheken. Dit vereist wel een ander soort politicologie.

Reflectie op de politicologie

Dat brengt mij op de bij een oratie gebruikelijke reflectie op het vakgebied. Ik sta voor een nieuwe richting in de politicologie. Meer maatschappelijk betrokken, maar vooral ook betrokken op een andere manier. Er is vaak veel kritiek geuit op politicologie als te veel ideologisch betrokken bij een bepaalde politieke stroming en/of partij. Ik heb daarom vaak getwijfeld over hoe ik maatschappelijk betrokken kon zijn. Hoe ik kan bijdragen. De mondiale ontwikkelingen – hoe vreselijk ook – hebben

dat probleem voor mij opgelost. Als wetenschappers is er één bepaalde ideologie waar we achter moeten staan: en dat is de ideologie van liberale democratie. De verdediging van liberale democratie is de centrale motivatie van mijn werk.

Dit vraagt dus ook om een meer prescriptieve politicologie. Onderzoek dat aangeeft hoe we bepaalde problemen kunnen aanpakken, dat met maatschappelijke partners samen werkt, dat transdisciplinair is.

Het vraagt ook om meer uit de ivoren toren te komen. Ik zit zelf overigens in een prachtige toren – niet van ivoor – op de tiende verdieping, en kijk heel Amsterdam over. Voor de collega's op lagere verdiepingen noem ik het weleens het penthouse.

Tot slot vraagt het ook om een politicologie die interdisciplinair is. Het mooiste van het bestuderen van emoties en politiek vind ik juist dat filosofen, neurowetenschappers, psychologen, sociologen en politicologen hierover schrijven. Het navigeren, en deels samenbrengen van die inzichten is een geweldige intellectuele uitdaging. Eentje waar ik graag 's ochtends voor naar mijn werk fiets.

Het is ook een noodzakelijke uitdaging: liberale democratie is te belangrijk om inzichten uit andere velden te negeren. Gelukkig is de universitaire wereld hier ook van doordrongen. Menig beleidsdocument belicht de waarde van interdisciplinariteit. Helaas is de praktijk weerbarstiger. Allerlei regels en gebruiken werpen een muur op tussen disciplines. Die muur zorgt ervoor dat interdisciplinariteit niet tot bloei komt. Daarmee deze oproep aan onze Rector Magnificus, en onze Decaan: "tear down that wall". Als het in Berlijn kan, kan het ook op de UvA.

Het doel van mijn leerstoel is om politieke psychologie te gebruiken om de democratie te versterken. De actualiteit toont dat dit nodig is. Het kan zo fout gaan, ook hier. Een toxische mix van gewetenloze volksmenners, miljardairs en autocraten. Ze verspreiden desinformatie, intolerantie en haat. Zij leden mensen af met conflict en oorlog (en ook entertainment). Door het vliegwieleffect van die toxische mix slaat het hart op hol, het veroorzaakt hartkloppingen en -verstoppingen, duizeligheid, kortademigheid en uiteindelijk hartfalen. Cognitieve en lichamelijke functies sterven af. Zonder functionerend hart, geen functionerend brein. Dan sterft het politieke lichaam. Dan sterft de democratie.

Dankwoord

Ik wil beginnen met jullie allemaal te bedanken voor jullie aanwezigheid en aandacht vandaag. Sommigen komen van heel ver, sommigen van heel dichtbij. Het is voor mij een bijzondere dag en ik vind het ontzettend fijn dat met jullie allemaal te delen.

Ik wil graag het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam, de decaan van de faculteit en de leden van de benoemingscommissie bedanken voor het in mij gestelde vertrouwen.

Ik wil graag mijn collega's van de Afdelingen Politicologie, Psychologie, Communicatiewetenschappen en de AISSR bedanken voor de fijne samenwerking.

Ik wil graag drie collega's eruit pikken. Wouter van der Brug. Jij hebt me naar de UvA gehaald. En ik mocht meteen een kantoor met je delen. Best wel een tikkeltje intimiderend, maar het was eigenlijk altijd heel erg gezellig en ik heb ontzettend veel van je geleerd. Je staat voor iedereen klaar, je bent

enorm loyaal en probeert altijd een eerlijke oplossing te vinden, in situaties waar dat soms heel lastig is. Respect. Honorata Mazepus, mijn nieuwe kantoorgenootje, superfijn dat je er weer regelmatig bent. Ik vind het altijd heel gezellig en hoop de komende tijd mooie nieuwe projecten met je op te zetten. En dan Simone – niet mijn schoonzus – maar de schoonmaker. Het is altijd heel gezellig als je even komt buurten bij ons. Jij weet meer van ons, dan wij van elkaar. Ik wens je een voorspoedig herstel toe.

Ik wil mijn promotoren Barbara Vis en Kees van Kersbergen bedanken voor de kans die jullie mij hebben gegeven en voor jullie begeleiding. En zo leuk dat jullie er zijn.

Ik wil Eveline Crone bedanken dat je mij en Bert hebt opgenomen in jouw gemeenschap, en daarmee ons deelgenoot maakt van zoveel interessante projecten. Jouw academisch leiderschap is mijn inspiratie.

Cecile: Ik geniet enorm van onze tijd samen. Ik ben blij je gevonden te hebben.

Duco, Martijn, Jona, Markus, Derk, Diederik: dank voor jullie vriendschap en inspirerende gesprekken. Nu ik Hoogleraar ben geworden, heb ik hopelijk weer wat meer tijd voor jullie.

Paulien: bedankt voor alle steun die je me hebt gegeven in mijn carrière.

Voor alle Schumachers in de zaal, elders in het land of niet meer onder ons: “woulie zijn de beste”.

Voor mijn ouders, mijn broer. Mijn vader vindt opvoeden maar ‘gerommel in de marge’. Het is moeilijk om de juiste woorden te vinden om uit te drukken hoe hartstochtelijk ik het hier mee oneens ben. Wat een privilege om op te groeien in zo’n fijn en veilig gezin, waarin liefde en loyaliteit onvoorwaardelijk zijn. Zonder jullie had ik hier nooit gestaan.

Let me switch English for a moment, because I would like to thank the many research assistants, interns, students, PhD researchers and postdocs that I have worked with in my career. Many of you come from very far away to work with us. It has been my privilege to work with you. And I enjoyed it very much seeing you grow and develop your own career. That I stand here today would not have been possible without your labor, your intelligence and your dedication. So I say to Mariken van der Velden, Dieuwertje Kuijpers, Erik de Vries, Tobias Rohrbach, Isabella Rebasso, Maaïke Homan, Christian Pipal, Josh Gilmore, Xinyao Zhang, Gustavo Couto de Jesus, Jakob Kasper, Céline Laffineur, Delaney Peterson, Linda Bomm, Daniel Komáromy, Diamantis Petropoulos Petalas, Martijn Schoonvelde and Maien Sachistal.

Dankjewel

Thank you

Danke

Merci

谢谢 [Xiexie]

Obrigado

Köszönöm [KUH-shuh-nuhm]

Ευχαριστώ [Ef-kha-ri-STOH]

Dan, ik heb ze al eerder genoemd: Bert Bakker, Matthijs Rooduijn en Mariken van der Velden. Ons lab motto is: wetenschap doe je met vrienden.

Matthijs: Zo mooi om deze reis van Inleiding in de Sociologie 25 jaar geleden tot allebei Hoogleraar Politicologie samen met jou te doen. Zoveel mooie momenten hebben we gedeeld. Je bent een geweldige vriend, een fijne collega, en een inspirerende wetenschapper.

Mariken: je begon als mijn aio, mijn eerste, en ik heb daar heel veel van geleerd. We hebben veel meegemaakt met elkaar, ook privé. Je staat altijd voor me klaar. Daar ben ik zo blij om. En ik vind je inspirerend als academisch leider, hoe je verbindingen slaat met de maatschappij en hoe je zorg draagt voor de verschillende teams waarin je werkt.

Bert: we drijven elkaar tot grote hoogte: de vonken slaan over in gesprekken over theorie, we bedenken grensverleggende experimenten, we slaan nieuwe wegen in qua hoe we wetenschap organiseren en doen, en we spreken steeds weer nieuwe ambities uit. De synergie tussen ons is sterk en een belangrijke reden dat ik hier vandaag sta. Ik sta hier alleen, maar ik zou willen dat je naast me staat.

Tot slot, ik heb een prachtige baan. Maar er is niks mooiers dan vader te zijn. Ik wil Julia en Dylan graag bedanken voor hoeveel liefde en plezier jullie in mijn leven brengen.

Jullie zijn pas 8 en 11, maar jullie hebben al zoveel wijsheid over de wereld, en over de politiek. Er werd mij laatst gevraagd vanaf welke leeftijd je zou mogen stemmen. En ik zei vanaf zes jaar. Als ik jullie zie – en ook jullie vriendjes - jullie wijsheid, energie en liefde, dat geeft mij zoveel hoop.

Hoop dat we wel naar elkaar kunnen luisteren.

Hoop dat we elkaar wel de ruimte kunnen geven.

Hoop dat we onze emoties beter kunnen delen dan te schelden en te tieren.

Hoop op een meer inclusieve politieke identiteit die democratie versterkt in plaats van verzwakt.

Hoop op een gezond politiek lichaam, waarin brein en hart elkaar versterken.

Hoop op een democratische en welvarende toekomst voor jullie.

Ik heb gezegd

References

Ambroziak, K. B., Safra, L., & Tsakiris, M. (2022). Non-political anger shifts political preferences towards stronger leaders. *Scientific Reports*, 12(1), 11766. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-15765-8>

- Arceneaux, K., Bakker, B. N., & Schumacher, G. (2026). Being of One Mind: Does Alignment in Physiological Responses and Subjective Experiences Shape Political Ideology? *Political Psychology*, 47(1). <https://doi.org/10.1111/pops.13056>
- Bakker, B. N., & Lelkes, Y. (2024). Putting the affect into affective polarisation. *Cognition and Emotion*, 38(4), 418–436. <https://doi.org/10.1080/02699931.2024.2362366>
- Bakker, B. N., Rooduijn, M., & Schumacher, G. (2016). The psychological roots of populist voting: Evidence from the United States, the Netherlands and Germany. *European Journal of Political Research*, 55(2), 302–320. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12121>
- Bakker, B. N., Schumacher, G., Gothreau, C., & Arceneaux, K. (2020). Conservatives and liberals have similar physiological responses to threats. *Nature Human Behaviour*, 4(6), 613–621. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0823-z>
- Bakker, B. N., Schumacher, G., & Homan, M. D. (2020). Yikes! Are we disgusted by politicians? *Politics and the Life Sciences*, 39(2), 135–153. <https://doi.org/10.1017/pls.2020.16>
- Bakker, B. N., Schumacher, G., & Rooduijn, M. (2021a). Hot Politics? Affective Responses to Political Rhetoric. *American Political Science Review*, 115(1), 150–164. <https://doi.org/10.1017/S0003055420000519>
- Bakker, B. N., Schumacher, G., & Rooduijn, M. (2021b). The populist appeal. Personality and anti-establishment communication. *Journal of Politics*, 83(2). <https://doi.org/10.1086/710014>
- Den Ridder, J., Bakker, B. N., Bomm, L., & Schumacher, G. (2025). Hoe mensen omgaan met grote maatschappelijke kwesties. In *Burgerperspectieven 3. Bericht 3 2025. Thema: Maatschappelijk onbehagen*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Frimer, J. A., Aujla, H., Feinberg, M., Skitka, L. J., Aquino, K., Eichstaedt, J. C., & Willer, R. (2023). Incivility Is Rising Among American Politicians on Twitter. *Social Psychological and Personality Science*, 14(2), 259–269. <https://doi.org/10.1177/19485506221083811>
- Funck, A. S., & Lau, R. R. (2024). A Meta-Analytic Assessment of the Effects of Emotions on Political Information Search and Decision-Making. *American Journal of Political Science*, 68(3), 891–906. <https://doi.org/10.1111/ajps.12819>
- Gillissen, M., Rooduijn, M., & Schumacher, G. (2025). Empathic Concern and Perspective-Taking have opposite effects on affective polarization. *Journal of Experimental Political Science*, 12(2). <https://doi.org/10.1017/XPS.2024.17>
- Homan, M. D., Hamdan, M., Hendriks, K., & Petropoulos Petalas, D. (2025). Neural responses to emotional displays by politicians: Differential mu and alpha suppression patterns in response to in-party and out-party leaders. *Scientific Reports*, 15(1), 8431. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-92898-6>
- Homan, M. D., & Schumacher, G. (2025). *The Power of Politicians' Positive Emotional Appeals*. PsyArXiv. https://doi.org/10.31234/osf.io/cgqzw_v3
- Homan, M. D., Schumacher, G., & Bakker, B. N. (2023). Facing Emotional Politicians: Do Emotional Displays of Politicians Evoke Mimicry and Emotional Contagion? *Emotion*, 23(6), 1702–1713. <https://doi.org/10.1037/emo0001172>
- Iyengar, S., Sood, G., & Lelkes, Y. (2012). Affect, not ideology: A social identity perspective on polarization. In *Public Opinion Quarterly* (Vol. 76, Issue 3, pp. 405–431). <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>
- Jesus, G., Homan, M. D., Petalas, D. P., Bakker, B. N., Bathelt, J., & Schumacher, G. (2025). An ERP-study on the extent to which partisanship conditions the early processing of politicians' faces. *Social Neuroscience*, 20(2). <https://doi.org/10.1080/17470919.2025.2532469>
- Kasper, J., Bakker, B. N., Lelkes, Y., & Schumacher, G. (2025). *Beyond Valence: Arousal as a Core Dimension of Affective Polarization*. PsyArXiv. https://doi.org/10.31234/osf.io/5dfbj_v1
- Kasper, J., Schumacher, G., & Bakker, B. N. (2025). Establishing the construct and predictive validity of brief measures of affective polarization. *European Journal of Political Research*, 64(4), 2146–2160. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.70022>
- Kasper, J., Schumacher, G., te Brinke, L., Crone, E., & Bakker, B. N. (2026). *Coming of Age in Polarized Times: Affective Polarization Across Adolescence*.
- Komáromy, D., Rooduijn, M., & Schumacher, G. (2024). Mapping the populist mind: A network approach to integrate sociological and psychological models of the populist radical right. *Frontiers in Political Science*, 6. <https://doi.org/10.3389/fpos.2024.1401758>
- Laffineur, C., Bakker, B. N., & Schumacher, G. (in-press). The Social Nature of Political (Dis)Interest: Conceptualizing and Validating Political (Dis)Interest as a Social Identity. *Public Opinion Quarterly*.
- Lodge, M., & Taber, C. S. (2013). *The rationalizing voter*. Cambridge University Press.
- Marcus, G. E., Neuman, R., & Mackuen, M. B. (2000). *Affective intelligence and political judgment*. University of Chicago Press.

- Oxley, D. R., Smith, K. B., Alford, J. R., Hibbing, M. V., Miller, J. L., Scalora, M., Hatemi, P. K., & Hibbing, John. R. (2008). Political Attitudes Vary with Physiological Traits. *Science*, 321(5896).
<https://doi.org/10.1126/science.1157627>
- Pehlivanoglu, D., Lighthall, N. R., Lin, T., Chi, K. J., Polk, R., Perez, E., Cahill, B. S., & Ebner, N. C. (2022). Aging in an “infodemic”: The role of analytical reasoning, affect, and news consumption frequency on news veracity detection. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 28(3), 468–485.
<https://doi.org/10.1037/xap0000426>
- Peterson, D., Rooduijn, M., Hopp, F. R., Schumacher, G., & Bakker, B. N. (2025). Loneliness is positively associated with populist radical right support. *Social Science & Medicine*, 366, 117676.
<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2025.117676>
- Peterson, D., Schumacher, G., Hopp, F. R., & Bakker, B. N. (2025). *Political mental health is distinct from mental health and has unique political correlates* (E4w7x_v1). PsyArXiv.
https://doi.org/10.31234/osf.io/e4w7x_v1
- Petropoulos Petalas, D., Schumacher, G., & Scholte, S. (2024). Is Political Ideology Correlated with Brain Structure? A Preregistered Replication. *iScience*, 27(10).
- Pipal, C., Bakker, B. N., Schumacher, G., & van der Velden, M. (2024). Tone in politics is not systematically related to macro trends, ideology, or experience. *Scientific Reports*, 14(3241).
<https://doi.org/10.1038/s41598-023-49618-9>
- Rebasso, I., Schumacher, G., & Rooduijn, M. (2025). *Appraisal Theory Predicts Emotions in the General, but Not in the Political Domain*. OSF. https://doi.org/10.31219/osf.io/vz5uw_v1
- Scherer, K. R., & Moors, A. (2019). The Emotion Process: Event Appraisal and Component Differentiation. *Annual Review of Psychology*, 70(1), 719–745. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122216-011854>
- Schiller, D., Yu, A. N. C., Alia-Klein, N., Becker, S., Cromwell, H. C., Dolcos, F., Eslinger, P. J., Frewen, P., Kemp, A. H., Pace-Schott, E. F., Raber, J., Siltan, R. L., Stefanova, E., Williams, J. H. G., Abe, N., Aghajani, M., Albrecht, F., Alexander, R., Anders, S., ... Lowe, L. (2024). The Human Affectome. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 158, 105450. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2023.105450>
- Schumacher, G. (n.d.). *Affective Representation: Capturing Preferences for Emotions of Dutch and American Voters*.
- Schumacher, G., Rooduijn, M., & Bakker, B. N. (2022). Hot Populism? Affective Responses to Antiestablishment Rhetoric. *Political Psychology*, 43(5), 851–871. <https://doi.org/10.1111/pops.12832>
- Simas, E. N., Clifford, S., & Kirkland, J. H. (2020). How Empathic Concern Fuels Political Polarization. *American Political Science Review*, 114(1), 258–269. <https://doi.org/10.1017/S0003055419000534>
- van de Wetering, J., Bakker, B. N., van den Bos, W., te Brinke, L., Green, K., van de Groep, S., Kasper, J., Ma, I., Nabben, F., Schumacher, G., Sweijen, S., Toenders, Y., & Crone, E. (2026). *Van verdeeldheid naar verbinding: Jongerenperspectief op polarisatie*. Erasmus Sync Lab.